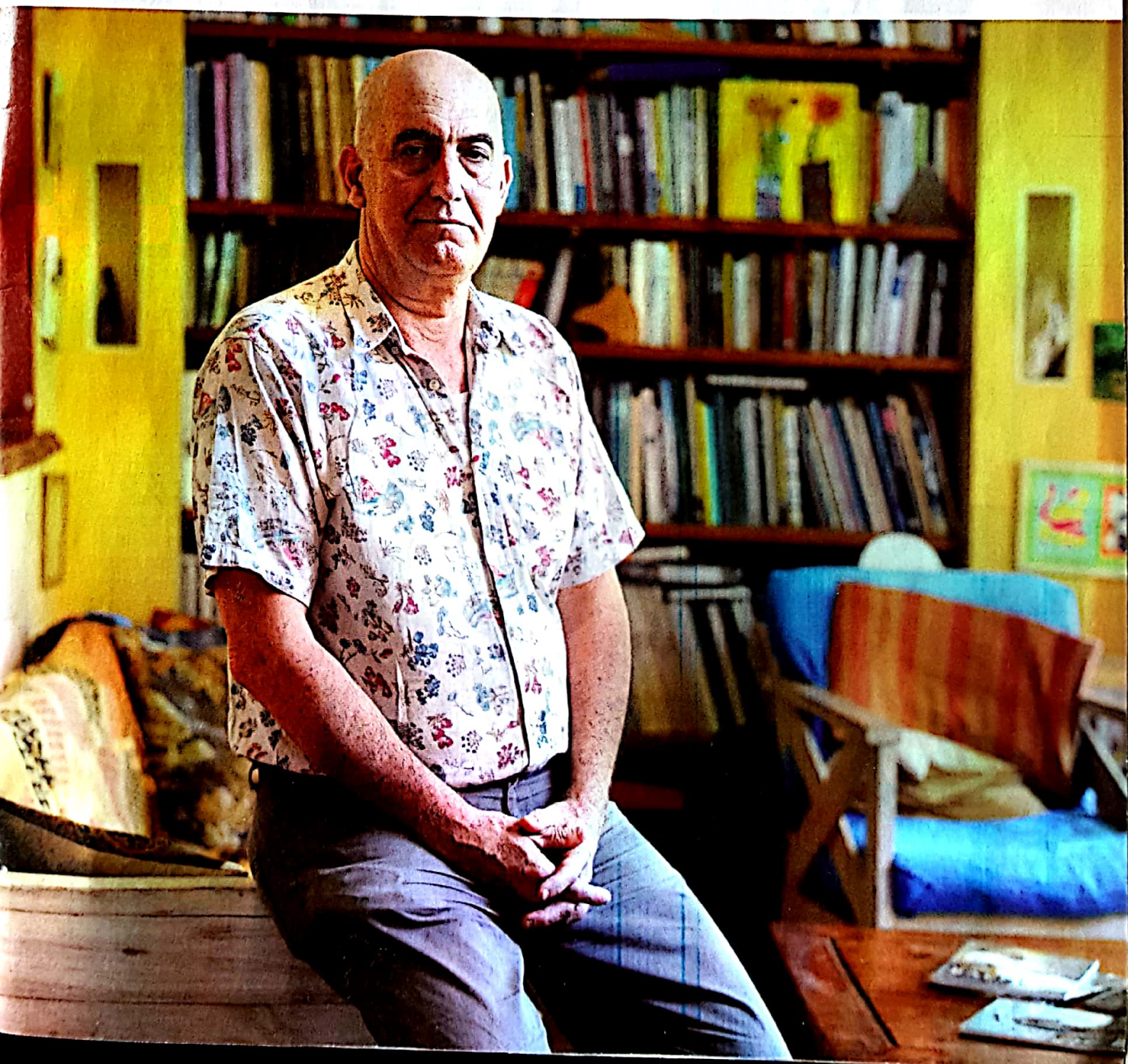

אני בשיחה איילת שני
צילום: רמי שלוש

"כל יפני אמור להחזיק תיק עם כל מה שאדם זקוק לו במקרה שצריך להימלט מהבית"

פרופ' רתם קובנר, חוקר יפן בחוג ללימודי אסיה באוניברסיטת חיפה, חושב
שאסונות הטבע התכופים והמלחמות הפכו את יפן לחברה שחיה במצב חרדה תמידי

אני חוקר את החברה והיחיד ביפן בעת המודרנית, ומתעניין בעיקר בהתנהגות במלחמה, ביחס לאחר, ובהתפתחות רעיון הגזע. התגוררתי ביפן כעשר שנים לצורך לימודים ומח' קה בין השאר, עשיתי שם דוקטורט בפסיכולוגיה. ב-2014 כתבת מאמר ששמו "שגרת האימה של יפן". טענתך היא שמספר אסונות הטבע ביפן, תכיפותם ומספר הקורבנות שגבו, יצרו בקרב היפנים תודעה עמוקה לגבי כוחו ההרסני של הטבע, ויכולתו לשנות את החיים מקצה לקצה. נתקלתי במאמר הזה במקרה, לפני כמה ימים, ולא יכולתי שלא לתהות לגבי הרלוונטיות של התובנות הללו למשבר הנוכחי.

יפן ידעה אסונות טבע רבים. קלים וחמורים. רעידות אדמה הן דבר שבשגרה – יש תקופות שבהן רעידת אדמה יכולה להתרחש אחת לשבוע. יש עונת טיפונים, צונאמי באזורי החוף, התפר צויות וולקניות. אפשר לטעון, ובצדק, שאסונות טבע תכופים יש במקומות נוספים בעולם. גם לפי ליפנים, למשל, יש רשימת אסונות טבע ארוכה. העניין הוא שביפן נוספו לאסונות הטבע אסונות מעשה ידי אדם. מלחמות רבות. שתי פצצות אטום. וכמובן אסון פוקושמה ב-2011, שילוב של אסון טבע ואסון מעשה ידי אדם. בשורה התחתונה, מדור בר ברצף היסטורי יוצא דופן של אסונות, שגרמו ליפנים להפנים באופן עמוק שאסונות קרו, קורים, ועתידים לקרות.

אסונות הם חלק אינטגרלי מהחיים.

הם חלק מהחיים ולכן אין שאלה בכלל אם יקרה אסון – השאלה היא רק מתי. ההכרה הזאת אינה סתמית, אלא מגובה בתחויות מדעיות שמני באות שכ-20 או 30 השנים הקרובות יש סבירות גבוהה שיתחולל רעש כבד באזורי החוף צפוני האוקיינוס, ובכירה במיוחד. לא מדובר בפוסט טראומה במובן הסטנדרטי של המילה, משום שמרבית היפנים אינם עומדים בקריטריונים המקובלים של הפרעת דחק פתולוגית הפוגעת בתפקוד הטענה שלי היא שמדובר בחברה שקיימת בה רגישות גבוהה ודריכות מתמדת לאיום באסון. החרדה הקיימת ביפן עזה ומתמשכת. אפשר לראות ייצור גים של האיום וגם של החרדה הן בתרבות הקלאסית והן בתרבות הפופולרית – מאיורים של אסונות מכל הסוגים בתקופה המסורתית, ועד ספרים וסרטים רבים שעוסקים בקץ האיים היפניים והאומה היפנית.

גדוליה.

למשל. או הספר המצליח "יפן שוקעת", שזכה גם לעיבודים קולנועיים. החשש הלא-היפותטי מאסון מוביל לתכנון לטווח ארוך שנועד לאפשר הישרדות.

איך החרדה הזאת שאתה מתאר משתקפת בחיי היום-יום?

התקשורת ביפן משחקת תפקיד מרכזי בשימור החרדה, באמצעות דיווחים בלתי פוסקים על מפגעי טבע, קטנים וגדולים, ובאכזר התחזיות לגבי האסונות הכבדים. הדיווח על מפגעים קטנים, כמו למשל התפרצות הר געש בפריפריה, משמרים את

הנושא רלוונטי בשיח היומיומי, והאירועים הגדולים ויוצאי הדופן מאששים פעם בדרך את החשש שהחיים עלולים להיפגע באופן משמעותי, בכל מקום ובכל עת. תושבי יפן מתורגלים בהתמודדות עם האיום כבר בגן הילדים, והתרגול נמשך בבתי הספר, במקומות העבודה, ואף בבניין המגורים עצמו. זו אחריות שנחלקת בין המדינה, המחוז, השכר וההבניין, וכולם נושאים בה בגאון. שהייתי תקופה בטוקיו. אני זוכרת את "תמרורי האסונות".

כן. ממש הבוקר פגשתי בשלט כזה בחוף בחיפה, שמורה על נתיב המילוט מפני הצונאמי. ב-1923 טוקיו סבלה מרעידת אדמה הרסנית ובעקבותיה שריפות. יותר ממאה אלף איש נספו. יש שילוט בכל מקום בעיר, שמלמד על הגובה ביחס למי המפרץ ועל דרכי המילוט הקרובות. לאחרונה נשלחה בדואר לכל בית אב בעיר חבילת קרטון בשם "טוקיו בוסאי", כלומר "טוקיו – הגנה מאסון נות", ובה חוברת הסבר מושקעת ומפורטת על סוגי האסונות האפשריים, ההכנה לקראתם ודרכי התמודדות עםם ברגע ההתרחשות, וכן מפה עם פירוט נקודות המילוט. הרכבות נעצרות אוטומטית במקרה של ערעור, ובבית עצמו, מכשירי חשמל, כגון תנורים ומנוורות, מצוידים במתגים שמכבים אותם מיידית במקרה של נפילה או התהפכות. לפני עידן הסמארטפונים, נופשים בחוף הקפידו להצטייד בטרגוויסטור להודעות במקרה של רעידת אדמה, והסיכוי הסביר לצונאמי אחריה.

חיים בהיכון.

אלה חיים שלמים של תרגול ומוכנות לקראת האסון. כל תושב ביפן אמור להחזיק תיק רעידת אדמה, שיש בו כל מה שאדם זקוק לו במקרה שצריך לברוח מהבית. יש רשימות מדוקדקות מה צריך להיות בתיק הזה, החל מאוכל יבש וכלה בנייר טואלט. התיק הזה הוא נושא קבוע ורציני בהרבה דיונים ברשתות החברתיות. אפשר ממש לראות את החלוקה בדיונים הללו בין הדואגים לבין המדחיי קים, בהתאם ליחסם לתיק. אלה שכל הזמן מטפלים בתיק ודואגים שיהיה מוכן, כולל אוכל ומים טריים, ואלה שאינם מוכנים להקדיש לו תשומת לב, אולי בכלל מתוך התעלמות והכחשה. מעטים היפנים שלא מכירים את החרדה הקלה המתקשרת עם משאית חולפת ברעש ליד ביתם או תוזה פתאומית ובלתי מוסברת בחדר מצבים כאלה מיד מקפאים את האנשים בהבעה של "זו רעידה או שזו רק רוח?" ואז הם יבדקו מיד בסמארטפון שלהם. זו תגובה כה אינסטינקטיבית עד שרבים אף אינם מודעים לה. בנוסף, לכל אחד יש את הסיפורים שלו, או של משפחה, אודות ההתנסות יוצאת הדופן ברעש הגדול של חבל קאנטו ב-1923, או הרעש הגדול של חבל קנאסי ב-1995, וכמובן הויכרונות הטריים מהרעש והצונאמי ב-2011. אלו סיפורים שעוברים כמשפחה ובדג"א הלאומי, מדור לדור.

רשימת אסונות הטבע שפקדו את יפן במאה השנים האחרונות ארוכה – אבל למעט האסון נות של 1995 ו-2011, בעשורים האחרונים אין אסונות בקנה מידה גדול. התחושה היא שהעיניים בשליטה.

מסוף שנות ה-50 ואילך הממשלה היפנית הצליחה להשיג שליטה רבה למדי במצב. המדינה השקיעה כזה משאבים רבים וצימצמה משמעותית את הנוקים. דיפנו נחלים. יצרו מחסומים. בנו מערכות של העברת מים בתעלות. נוקי הטייפונים, שהיו בעבר עצומים, התמתנו. למעשה, מאז שנות ה-60, למעט אותם שני אסונות, לא היה אסון שגבה יותר מ-200 קורבנות. בסופו של דבר גם האוכ' לוסיה היפנית התרגלה לכך שהעניינים בשליטה בתקופות שבהן התגוררתי ביפן רעידות האדמה היו ממש חלק מהשגרה, אבל ידעתי שלכל היותר ארונות המטבח יווצו קצת. לכן דווקא האסונות הללו של 1995 ו-2011 היו שבר עמוק, כי הם הבחירו ליפנים שהמחשבה שניתן באמת לרסן את הטבע היא אשליה.

אני מניחה שאפשר להסתכל על האסון של 2011 כעל נקודת מפנה גם בגלל העוצמה, גם בגלל השילוב בין אסון טבע לבין אסון מעשה ידי אדם, וגם משום שהיה בו אלמנט של משבר אמון מול השלטונות. הכור אמור היה להיות ממוגן ובטוח.

ככלל, האסון הזה היה תקדימי במונחים רבים. גם עוצמת רעידת האדמה והצונאמי, וגם, לראשונה בהיסטוריה היפנית – תאונה גרעינית. עניין משבר האמון מורכב, משום שהיפנים מצויים בתנודות של אמון וחוסר אמון כלפי השלטון שלהם. עקרונית, מדובר באוכלוסייה שמאוד מעריכה ומאמינה בשלטונות. יש לזה כל מיני צידוקים היסטוריים, השלטון היפני היה שלטון פטריאלי, דואג, שייצג ערכים קונפוציאניים והיווה דוגמה לאזרחים. עד 1945 המדינה הוגדרה כמשפחה שאינה היא הקיסר. האמון הזה נפגע קשות בעקבות מלחמת העולם השנייה ושנים רבות נדרשו להשיב בו, גם אם חלקית. ברעידת האדמה הגדולה של 1995 הממשלה וכוחות ההצלה לא תפקדו כראוי ולא התכוננו. אני ממש זוכר איך בשעה שעתיים הראשונות דובר על שלושה נפגעים. בסופו של דבר נספו קרוב ל-6,000 איש. ב-2011, משבר האמון היה גדול עוד יותר. אני בספק אם האמון שרחשו היפנים לשלטונות חזר במלואו.

אתה מצטט את חוקר מורח אסיה אדווין ריי שאוואר שטבע את המונח "מנטליות של טיפוף". הוא כותב שהיפנים מקדמים פני משבר ב"stoic resilience", מעבר לעמידות או לחוסן הנפשי, הוא מייחס להם סטואיות.

זה מונח נהדר, שבפועל אפשר לראות אותו בכל מיני תהליכי חיבור בחברה היפנית. מצד אחד, מדובר בחברת שפע, עם צריכה עצומה והרבה מאוד פינוקים, אבל במקביל מתקיים בה חיבור רות לעמידות ולסוג של חסכנות. למשל, ילדים הולכים לבית הספר במכנסים קצרים גם בחורף המושלג. בבתים רבים, ולא בגלל קושי כלכלי, עדיין אין מערכות מיזוג או חימום. יש ציפייה לצינויות, אולי אפילו לסגפנות קלה, ולהרבה משמעת – וזה מוליד את הסטואיות. הסטואיות מאוד משמעותית – לעבור את המשבר בלי הרבה דיבורים, בלי צעקות, בלי בכי. בלי רגשות.

"הרכבות ביפן נעצרות אוטומטית במקרה של זעזוע. מכשירי חשמל בבתים, כגון תנורים

ומנוורות, מצוידים במתגים שמכבים אותם מיידית במקרה של נפילה או התהפכות. לפני עידן

הסמארטפונים, נופשים בחוף הקפידו להצטייד בטרגוויסטור להודעות במקרה של רעידת אדמה"

"כשילד רוצה ללכת לשירותים בגן ביפן, בפעם הראשונה שהוא מבקש – הגננת אומרת לו 'תתאפק'. בפעם השנייה – 'תתאפק', רק בפעם השלישית היא תרשה לו. ראיתי גם קמפיין על התנהגות ראווה ברכבת – לא לשמוע מוזיקה באוזניות, לא להפגין חיבה גופנית כזוג – תתאפקו"

אני מניח שזה באמת בגלל שהיה מדובר בה-מלצות ולא בהנחיות. למרות שבעבר גם המלצות הספיקו.

בוא נדבר רגע על ההמלצות הללו. הממשלה היפנית ביקשה מהתושבים להתנהג ב"גיישוקו". כלומר, להפגין איפוק או ריסון.

כשילד רוצה ללכת לשירותים בגן ביפן, בפעם הראשונה שהוא מבקש – הגננת אומרת לו "תתאפק". בפעם השנייה – "תתאפק", רק בפעם השלישית או הרביעית היא תאפשר לו ללכת לשירותים. לפני כמה חודשים ביפן ראיתי קמפיין בר-כבת התחתית, על התנהגות ראווה ברכבת – לא לשמוע מוזיקה באוזניות, תתאפק. לא להפגין חיבה גופנית, כווג – תתאפק. בשלט הזה נכתב גם "כך מתנהגים באמריקה". בעיניי זה מרשים ששלטון אומר לאורחים – זה המצב, אלו ההמלצות שלנו, אתם אנשים מבוגרים ואנחנו מצפים מכם להפגין אחריות בלי שנצטרך להכתיב לכם מה לעשות.

לא יכולתי שלא לחשוב כמה זרה המחשבה של סגר עבור היפנים. לפחות בעיה המרחב הביתי הוא חלק כל כך מוצרי מהחיים. הכל קורה בחוץ. שעות העבודה ארוכות, ואחריהן נהוג לבלות. אוכלים רק בחוץ. הכרתי גם אנשים שגרו רחוק ממקום העבודה שלהם, והם נהגו לא לחזור הבית תה בכלל במשך השבוע. נשארו במשרד עד שעה מאוחרת, יצאו לשתות אחר כך ואת המעט שנותר מהלילה העבירו בבית קפה או ברכבת.

מצחק, אבל אם ביפן היתה תחלואה גבוהה והיו שואלים אותי מדוע – הייתי טוען שזו בדיוק הסיבה. מעבר לעובדה שאני לא רואה איך הכרך היפני מסתדר בלי התחבורה הציבורית שהיא אינטנסיבית וצפופה מעבר לכל דמיון, התרבות היא של חיים בחוץ. לרבים, בגיל מסוים, הבית זה מיטה ומקלחת. לא יותר מזה. אני תמיד אומר שבעת המודרנית החברה היפנית עשתה מיקור חוץ לסלון ולמטבח.

כשאירחנו יפנים, לעומת זאת, הם נטו להישאר זמן רב מדי. גם אם הביקור התחיל בבוקר או בצהריים, האורחים היו נשארים לי-שון על הספה. היתה תחושה שהסיטואציה לא ברורה להם.

אני לא אופתע אם לחלקם זה היה הביקור היחיד בבית כלשהו, ודאי בבית של לא-יפנים. בעיר הגדולה, נדיר מאוד לבקר בבתים של אחרים. לא מקובל להזמין לארוחה או אף לקפה בבית. אני שים יכולים לעבוד יחד שנים, ולא לדעת בכלל איך נראה הבית אחד של השני. זה לא שאין קשרים, להפך, אך החיים מתנהלים מחוץ למסגרת הפרטית, וזה אכן מאפיין שהיה יכול לדחוף את נתוני התחלואה והתמותה של יפן מעלה מעלה. אין לי ספק, עם זאת, שכחברה למודת אסונות, יפן הצליחה, עד כה, להתמודד היטב עם המשבר הנוכחי. למרות זאת, לא אופתע אם תחושת השכירות והארעיות ביחס לחיים ביפן, אותה פוסט טראומה קולקטיבית וארוכת ימים, רק תוסיף להעמיק, בגלל המגפה.

שהיו ציפיות רבות סביב האולימפיאדה הזאת, לא רק בתחום הכלכלי, אלא בכל מה שנוגע לדימוי הלאומי. היה ניסיון עיקש לחכות ולראות, אולי זה יסתדר, ואני מעריך שזה מה שגרם לזיגוג בהתחלה. אגב, למרות הכל – המספרים ביפן מעוררי קנאה. כל מדינה היתה מתברכת בהם. למעשה, הם לא שונים בהרבה מהמספרים בישראל – ואוכלוסיית יפן מונה כ-130 מיליון איש.

מספר דומה של נדבקים, למעשה, אפילו פחות, באוכלוסייה שהיא גדולה פי 14.

מתברר שזה לא פנטזי ישראלי – כשלא בודקים אין חולים. אבל גם נתוני התמותה נמוכים ביותר. אני מסתכל בנתונים של יפן, שאוכלוסייתה כפולה מאוכלוסיית בריטניה, או איטליה, ויש כ-700 מקרי תמותה, כל זה כשהכלכלה בסך הכל מתפקדת. אנשים הולכים לעבודה. החנויות פתוחות. התחבורה הציבורית ממשיכה לפעול. שינוי אבה התממהה עם ההכרזה על מצב חירום. האשימו אותו שהוא בוחז, בידעין, בכלכלה על פני האזרחים.

גם אני בהתחלה שמעתי מכל מיני חברים שהם חושבים שמסתירים מהם שהמצב האמיתי קשה, שזו עומדת להיות קטסטרופה גדולה – אבל זה לא קרה. ככל שאני לא רוצה להיות מליץ יושר של יפן, התוצאות מדברות בעד עצמן. אני לא מכין למה מדברים כל הזמן על הניסוי של שוודיה, שהייתה תחלואה והתמותה היחסית בה גבוהות לאין שיעור, ולא מדברים על יפן.

במה אפשר לתלות את הנתונים הללו? לתושבי יפן, בדומה לתושבים של מדינות אחרות במזרח אסיה, יש דפוסים ומאפייני התנהגות שהם ממש אנטי קורונה, מפחיתים את סיכויי ההידבקות. נתחיל ממגע גוף – כמרחב הציבורי ביפן לא מתחבקים, לא מתנשקים, לא לוחצים ידיים. הקירבה הגופנית כמעט לא קיימת. שנית, עניין המסכה. פה בישראל אנחנו רואים את כולם הולכים עם המסכה על הסנטר, ושומעים את הדיונים על הקושי לעטות מסכה במזג האוויר החם, אבל ביפן אפילו לא היה צורך לומר לאורחים לעטות מסכות. הרבה לפני הקורונה, מסכות הן חלק משגרת החיים של היפנים. גם בחורף כשחולים, וגם באביב ובסתיו, בגלל האלרגיות. יש ביפן שיעורים גבוהים של פוביה חברתית, ואני חושב שחלק מהיפנים אוהבים לעטות מסכה דווקא מהסיבה הזאת. שלישית, צורת המגורים הרווחת בכרך היא של דירות יחיד. אין שותפים. לא חולקים דירות. מי שאין לו משפחה או בן זוג גר בדירת יחיד. גם אנשים מבוגרים. וכמוכן עניין המשמעת – מדובר באוכלוסייה שנשמעת להוראות.

זה דווקא פחות קרה במשבר הנוכחי. נבחר שהשלטונות לא נתנו הנחיות לתושבים, אלא המלצות, אך זה לא הספיק. היפנים יצאו לפארקים בעקבות פריחת הדובדבן, והתקהלו בשמחה תחת השלטים שאוסרים התקהלות.

אם אפשר בלי שום רגש, זה הכי טוב. שמתו לכשפעמים רבות אחרי אסונות, הכתבים הזרים מאוד מתפעלים מהיפנים, מהסבלנות שבה הם עומדים בתור לאוכל, נניח, ואף אחד לא בוכה ולא צועק. זה נראה כחוסר רגש אבל זו בעצם שליטה עצמית, זה בדיוק מה שמצופה מהם להפגין ולהרגיש. הפוסט-טראומה כאתוס. מזכיר עם אחר, מאופק פחות.

זה בהחלט דומה. גם בישראל תמיד ניכרת אותה תחושת ארעיות, אותה הכנה מתמדת לכריז-חה – אצלנו לא נמלטים למקום גבוה, אלא לארץ מקלט. המדרף המתמיד אחרי דרכונים זרים, אחרי לימודים או עבודה בחו"ל. הדריכות קיימת גם אצלנו, ועמה המתח המתמיד.

יש נקודת דמיון נוספת, כי בשונה ממדינות רבות אחרות בעת הזאת, גם בישראל וגם ביפן רגילים להתמודד עם איום, רגילים למצב חירום, רגילים לחכות להנחיות.

אחד העמיתים שלי הציע הבחנה יפה בין שתי החברות בהקשר הזה. בעוד שזו היפנית יכולה לעבור די בקלות ממצב של שגרה לחירום באירועים שאינם מלחמה, החברה בישראל יכולה לעשות זאת בעיקר בהקשר של מלחמה. אני רואה את הדמיון גם באופן שבו המדינה היפנית מחזקת כל הזמן את תחושת הקהילה הקטנה, למרות גודלה העצום של המדינה. הרצון הוא להגביר את תחושת הערבות ההדדית, ליצור תחושה של שותפות גורל. כמו בישראל. כך, למשל, תמיד יהיה בחדשות אייטס מקומי "טוב". גן ילדים בכפר נידח חוגג הולדת עז – וזוכה לכתבה ארוכה. חדשות טובות מהפריפריה נכללות בסדר היום של החדשות, לצד האקטואליה הקשה, וגם חדשות רעות, למען האמת. בחדשות תמיד ידברו גם על תאונות דרכים מדגמית – יסביר רו איך התרחשה, יפרסמו את תמונות ושמות הנפגעים – כולנו מאותו כפר לפני כמה שנים טסתי מיפן לארה"ב, כיום שבו התרסק מטוס שנוסעו יפנים. אני זוכר את סיפור ההתרסקות בתקשורת היפנית – רשימת הנספים, עם התמונות שלהם, כתבים שנשלחו לבתי המשפחות. יומיים אחרי שהגעתי לארה"ב, התרסק מטוס אמריקאי בפלורידה. זה הוזכר בקצרה בחדשות. איש לא העלה בדעתו לנקוב בשמות ההרוגים. ודאי שלא לפרסם את תמונותיהם. זה לא מעניין ולא חלק מהאתוס.

הייתי משערת שיפן ערוכה להתמודד עם משבר הקורונה טוב יותר מיתר המדינות. בעיקר בגלל הציבור היפני, שידוע, גם אם באופן סטריאוטיפי, כציבור המשתתף פעולה. זה לא קרה. הממשלה הגיבה באטיות, לפחות בהתחלה, והציבור לא נשמע.

הממשלה זיגוגה, לדעתי, בגלל האולימפיאדה. כן. יש אפילו טענות שהם התעסקו עם הנתונים. מה שאנחנו יודעים בוודאות הוא שהם לא ערכו הרבה בדיקות, כדי שהמספרים יישארו נמוכים. לקח להם לא מעט זמן. אני חושב שרק בתחילת אפריל הם ויתרו והבינו שהאולימפיאדה לא תתקיים בסופו של דבר. זה סיפור מורכב, משום